

**Dilqəm
ƏHMƏD**

mək xoşbəxtliyini dadmışdım. Hürriyyətin nə olduğunu öyrənmişdim. Əllərimə qandal vurularsa, dünyanı dağıtmağı mübah bilirdim. Parlament binasının önündən keçdik. İclas salonunun işığı yanırdı, qapıda Rusiya bayrağı olan qara avtomobil vardı. Ürəyim partlayırdı. Göz-

Azərbaycan Cümhuriyyəti zabitlərindən Əjdər Babazadə (Qurtulan) 1962-ci ildə 27-28 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan Hərbiyyə məktəbində baş verənlərlə bağlı xatirələrini "Azərbaycan" jurnalında yazıb. Xatirələrdəki bəzi nüanslar ittiham xarakterli olduğu üçün kiçik ixtisarlarla həmin maraqlı yazını təqdim edirik:

**27 aprel 1920-ci ildə
Azərbaycan
Hərbiyyə məktəbinin
vəziyyəti**

Mülazimi-əvvəl (Baş leytenant – D.Ə) rütbəsi ilə yeni məzun olmuşduq. Qeyd etmək üçün nədənsə o gecəni seçmişdik. Qrupumuz 15-20 zabitdən ibarət idi. Dostlarımızdan Cəfər Cəfərinin evinə yığılmışdıq. Gecədən xeyli keçmiş evə qayıtdım. Anam səbirsizliklə məni gözleyirdi. Təlaşlı-təlaşlı dedi: "Əmin Muxtar səni bir neçə dəfə axtardı!"

Qapqaranlıq gecə idi. Aysız bir gecə. Sıxıntılı bir gecə... Əmim orta-boylu idi, geniş çiyənləri vardı. Səsi mətin olduğu qədar amirana və sərt idi. "Qardaşoğlu" deyə sözə başladı. Bu dəfə səsinə bir titrəklik vardı, boğazında qəhər duyulmuşdu. Bu hal məni hürkütdü. Ağır-ağır danışmağa başladı. Hər şey bitmişdi.

O qaranlıq gecə 1920-ci il, 27 aprel 28 aprele başlayan gecəydi. Əmimi evdə qoyub, qaçaraq uzaqlaşdım. Döngədən keçən bir faytona mindim. "Hərbiyyə məktəbinə" deyə bağırırdım. Səs boğazımdan qərribə səkilə çıxmışdı.

Faytonçu: "Ora erməni məhəlləsidir, gedə bilmərəm" deyə dirəşdi. Pulunu ödəyib əlimdəki naqanı belinə dayadım. "Gedərsən!" dedim.

Artıq hər şey edə bildirdim deyə bir düşüncə vardı içimdə. Getməsə, bəlkə də, onu öldürəcəkdim. Əminin danışdığına görə, "yardım alay" komandanının xəyanətinə məruz qalmışdıq.

Düşüncə qüvvətimi itirmişdim. Ağlım "xəyanətə məruz qaldıq" deyə sayıqlayırdı. Başqa bir şey düşüncə bilmirdim heç. "Xəyanətə məruz qaldıq!"

yaşlarım yanaqlarımı islatmışdı. Məktəbə gəldim. Növbətçi zabit mülazim Hüseyn Vəzirov yatırdı. Oyandırdım. Hərbiyyə məktəbinin müdiri general Konstantin Davidoviç Çxeidze ilə görüşmək istədiyimi söylədim.

Otaqdan ayrılarkən qarşıma çıxan Beşinci Piyada Bakı alayı zabitlərindən mülazim Mütəllibin əlində böyük qapalı möhürlənmiş bir zərf vardı. "General üçün" dedi yavaşca. Mən də "demək doğrudur" deyə mirıldandım.

Mütəllib:
- Parlamentdə həyəcanlı müzakirələr baş verdi. Məhəmmədəmin bəyin qırmızı rus ordusunun vətənə girməsinə şiddətlə etirazına qarşı ... ölüm təhdid edildi.

Mütəllib susdu. Üzünü və iztirabdan ayaqda duracaq təqətimiz qalmamışdı. Ağladıq!...

General məktubu mətənlə oxudu. Sonra məni dinlədi. Yardım alay komandanının xəyanətini ərz etdim. Həmə "silaha" əmrini növbətçi zabite verdi. Mülazim Mütəllibə "gedə bilərsiniz" dedikdən sonra məni saxladı.

Bizdən başqa məktəbdə zabit yoxdu. Tağım çavuşları onların vəzifələrini yerinə yetirəcəkdilər. İki "Maksim" və bir "Goçgis" pulemyotlar binanın damına və mərtəbələrini şimal və şərq tərəflərinə doğru yerləşdirildi.

Sabaha doğru yeni məzun olanlar böyük təlaşla məktəbə gəlməyə başladılar.

28 aprel 1920.
General K.D. Çxeidzenin otağında idim. Nə qədər yorğun və üzgün olduğumu başa düşdüm. Siqaret uzatdı, almaqdan çəkinsəm də israr etdi. Aldım. Masasına doğru yürüyərkən mirıldanırçasına "təhlükəsiz bir şey deyil

Səməd paşa evinə atılan

Cümhuriyyət zabitinin xatirəsi

"Nə bahasına olur-olsun, Hərbiyyə naziri general Səməd paşa Mehmandarlı ilə təmas qurmaq lazımdır. Ona hamımızın son damla qanımıza qədər düşmə-nə qarşı çarpışmağa hazır olduğumuzu ərz edəcəm, zabitlərimizin apoleti haqqında əmrlərini gözlədiyimizi açıqlayacaqsan".

Aldığım əmrləri olduğu kimi əsgəri üsula görə təkrarladım. Generalin əmrinə görə məiyyətimə bir zabit yoldaş da almalı idim.

Generaldan ayrıldıqdan sonra xoş təsadüf nəticəsində yaxın dostum mülazim Mustafa Hüseynxanlı ilə rastlaşdım. Məsələni qısaca ona danışdım, o da məmnuniyyətlə qəbul etdi. Birlikdə mülki paltar tedarük etdik. Qapıdakı rusun dəri penceyini mən, iranlı zibildəşiyən xadimənin paltarını da Mustafa geyindi. Sonra bu qərribə qiyafətlə generalın otağına getdik.

Yolda bolşeviklər bizi tanıyarsa, linç olma ehtimalına görə general silahsız getməyimizi tövsiyə etmişdi. Onu razı saldıqdan sonra silahla getməyimizə icazə verdi. Hərbiyyə məktəbi binası ilə Hərbiyyə nəzarəti və ümumi qərargahın arası yaxın deyildi. Xeyli yürüyəcəkdik. Bütün yol boyunca silahlı qələbəlik içindən keçməliydik. Bu qələbəlikdən ötürək bir an əvvəl ümumi qərargahın binasına çatmalı idik. Bir neçə dəfə bizə sərt baxdılar. Fəqət bütün bu həqarətlərə göz yummaq məcburiyyətində idik. Çünki bura erməni məhəlləsi idi.

Qərargah binasının önündə silahlı və sinələrinə bolşevik işareti olan qırmızı nişanlar taxmış rus və ermənilər qaynaşırdılar. Ümumi qə-

rargahın giriş qapısında ikili növbətçi əsgərlərlə yan-yanı rus-erməni bolşevik tufəngçiləri dayanırdı. Hadisə törətmədən içeri girmək imkanı yox idi. Fəqət nə olursa-olsun girecekdik.

Mustafa daha çox aqressiv idi. Buna görə də generalın tənbəhlərini tez-tez ona xatırladırdım. Qərargah binasının önündə içeriyə girmək üçün firsət gözləyirdik.

Xızır kimi köməyimizə yetişən, yaxşı tanıdığım çavuş Nəsrullah Axundzadə qərargahın dəmir qapısından çıxarkən bizə yaxınlaşdı. Çavuş Axundzadənin növbətçi amiri dəyişiklik adıyla bizi içeriyə daxil edə bildi. İçəriyə daxil olduqdan sonra rahat nəfəs aldıq! Yuxarı mərtəbəyə çıxan kimi zabitlər bizi yad sanaraq saxladılar. Bəziləri tapança, bəziləri isə qısa topçu tüfəngi ilə silahlanmışdılar.

Yad olmadığımızı isbat etmək üçün qərargahın topoqrafiya şöbəsinə getməyimiz lazım gəldi. Minbaşı Nəsrullah Rzabəyli bizi əcaib qiyafətlə görünəcə bir an təccübləndi, sonra bir-birimizlə qucaqlaşdıq.

Ümumi qərargah zabitləri çöldə idi. Otaqda general İbrahim ağa Vəkiloğlu ilə baş-başa idik. General Çxeidzenin verdiyi vəzifə ilə bağlı İbrahim paşaya izahat verdim...

Nəsrullah bəy bizi növbətçi generalın otağına apardı. General Həmid paşa Qaytabaşını tapmadığımız üçün yaveri ilə görüşdük. Kim olduğumuzu və gelişimizin səbəbini öyrəndikdən sonra telefonçu Seyid Mirbağır Rzadəni çağırdı və təlimat verdi. Bir az sonra Mustafa ilə bərabər telefon otağına iddik.

General Çxeidzenin əmri ilə gəldiyimizi söylədiyimiz zaman möhtərəm general Səməd paşa Mehmandarlı kim olduğumuzu soruşdu. Hər ikimizin yeni məzun olmuş mülazimi-əvvəl olduğumuzu, ad və soyadlarımızı ərz etdikdən sonra: "Konstantin Davidoviçə mənim salamımı və Hərbiyyə naziri olduğum müddətə Azərbaycan milli ordusunda heç bir dəyişikliyin olmayacağını söyləyin!" dedi. Bu əmri üsuluna görə eynilə təkrar etdim. "Yarım saata qədər gəlirəm, məni gözləyin" deyə əlavə etdi.

Mirbağır ilə qucaqlaşdıq. Sevinirdik ki, Azərbaycan ordusunda heç bir dəyişiklik olmayacaq. Demək ki, əsir də olmayacağıq!...

Minbaşı Nəsrullah Rzabəyli bizi təkrar öz dairəsinə apardı. General İbrahim ağa Vəkiloğluna çöldə baş verən hadisəni ərz etdik: Yardım alay komandanı olan əski Osmanlı za-

Gənc idim, hələ 20 yaşım vardı. İstiqlal mücadilələri içində böyümüşdüm. 1918-ci ilin mart qətləmi günlərində saysız-hesabsız qurbanlar vermişdik. Vücudum 15 sentyabr zəfər mücadiləsi ilə yoğrulmuşdu. 28 May səadəti ilə dalğalanan müqəddəs üçrəngli bayrağımızın altında kölgələn-

bu, bilirsənmi?" dedi. 2-3 dəfə eyni cümləni təkrarlayaraq düşündü.

"Fəqət, ecəba, bu təhlükəli vəzifəni başqasına versəydim..." dedi və əlavə etdi: "Siz yerlisiniz, tez aşkar olunarsınız!" Halbuki mənim halımdan bütün mövcudiyətimlə onun əmrlərinə itaət edəcəyimi bəlliydi.

"Nə bahasına olur-olsun, Hərbiyyə naziri general Səməd paşa Mehmandarlı ilə təmas qurmaq lazımdır. Ona hamımızın son damla qanımıza qədər düşmə-nə qarşı çarpışmağa hazır olduğumuzu ərz edəcəm, zabitlərimizin apoleti haqqında əmrlərini gözlədiyimizi açıqlayacaqsan".
Aldığım əmrləri olduğu kimi əsgəri üsula görə təkrarladım. Generalin əmrinə görə məiyyətimə bir zabit yoldaş da almalı idim...

Mehmandarlığının iki bomba

biti idarəsindəki zirehli avtomobillərin Türk bayraqları ilə süslənərək müsəlman məhəllələrində dolaşdıqlarını, erməni tufəngçilərinin zabıt yoldaşlarımızı heç bir səbəbsiz Hərbiyyə məktəbinə gələrkən küçələrdən tutulub aparıldıqlarını danışarkən ixtiyar general Vəkilöglü göz yaşlarını tuta bilmədi, ağladı.

Ayrılmadan öncə minbaşı Nəsrullah Rzabəyli bizə qərargahdakı hadisələr barədə xəbər verdi:

- Qəmbəralı Əkbəroğlu adında bir zabitimiz ermənilərə casusluq etdiyi üçün həbs edilib.

- 24 saatdan çox növbədə olan 5-ci piyada Bakı alayından bir növbətçi bölüyü hələ də növbətə davam

anlaşılınca məktəbdən qaçmışdılar.

Bolşeviklərin təcavüzlərinə baxmayaraq yeni məzun olan gənc zabıtlarımız hər hansı milli bir vəzifəni yerinə yetirmək üçün axın-axın məktəbə gəlirdilər.

Bu tarixdən dörd gün əvvəl 23 aprel 1920-ci ildə Azərbaycan Hərbiyyə Məktəbini ilk dövrdə mülazimi-əvvəl rütbəsi ilə bitirənləri Azərbaycan parlamentinin əmri ilə təbrik etmək üçün Hərbiyyə nazirinin müavini general Əli ağa Şıxlı gəlmişdi.

O arələrdə hər kəs yeni təyinat olunduqları əsgəri birliyinə qovuşmaq üçün can atırdı. Hələ məzun olmadan öncə alaylardakı əsgərlərimiz bizi dörd gözle gözlədiklərini məktə-

(Parlament binasına yerləşmiş İncilab Komitəsi) general Çxeidzeni tapıb arzularını öyrənmək üçün gəldirdi. Yolda dərcləşə-dərcləşə parlament binasına gəldik. İclas salonunda kiçik bir stul üzərində başını ovucularının arasına qoyub həzin bir halda oturan məktəb müdirimiz general Çxeidzeni görüb salamladıq. Ayağa qalxıb hər iki əliylə çiynlərimizi tutaraq bizə qulaq asdı, sonra nəsihət etdi. Bakının Bayıl bölgəsində mitralyöz bölüyü komandanı olan yüzbaşı oğlunun həbs edildiyini ona ərz etdik.

Azərbaycandan sonra rusların Gürcüstanı, Ermənistanı və bütün Qafqazı təkrar istila edəcəklərini ürək ağrısı ilə anladıqdan sonra minbaşı H.Vəzirə: "Azərbaycana ölüncəyə qədər sadıq qalacağımı təbliğ etməyinizi sizdən rica edirəm" dedi. Bunu söyləyərkən cibindən kiçik bir bıçağı çıxarıb bizə uzatdı. Apoletlərini sökməyimizi əmr etdi. Öz-özünə danışarcasına "İlk dəfə apolet sökmürəm" dedi. Sonra bizimkini də öz əli sökdü. Bir ata övladlarından necə ayrılırsa, o da bizdən eke ayrıldı. Hərbiyyə məktəbinə gəldiyimiz zaman oradakı sükuatı görüb təəccübləndik. Yavaş-yavaş pilləkanlardan ikinci bölüyün koridoruna girdik. g Əli ağa Şıxlı apoletləri çiynində olduğu halda tələbə və zabıtların sıraları önündə duraraq nəsa danışdı. General Həmid paşa Qayıtaş və general İbrahim ağa Yusifoğlu isə apoletsizdilər

edirmiş.

- Əsgər və qərargah heyəti dünən gecədən bəri yemək yeməyiblər.

- Hərbi gəmilərimizdəki topların ağızı Hərbiyyə məktəbi ilə Hərbiyyə nəzarətinin binalarına doğru tuşlanıb.

- Hərbiyyə naziri Səməd paşa Mehmandarlığının evinə bolşeviklərin atdıqları iki bomba nəticəsində hər iki növbətçi əsgərimiz ağır şəkildə yaralanıb.

Bəzi kiçik hadisələrdən qurtulduqdan sonra nəhayət məktəbə qayıtdıq.

Hərbiyyə nazirinin gəlişini yanın saat deyil, bir saat gözlədik. Orada çox qala bilməzdik. General Çxeidzenin yanına gəlinca Hərbiyyə nazirinin salamını və əmrini təbliğ etdik. Təşəkkür etdi. Zahirən məmnun görürükdü.

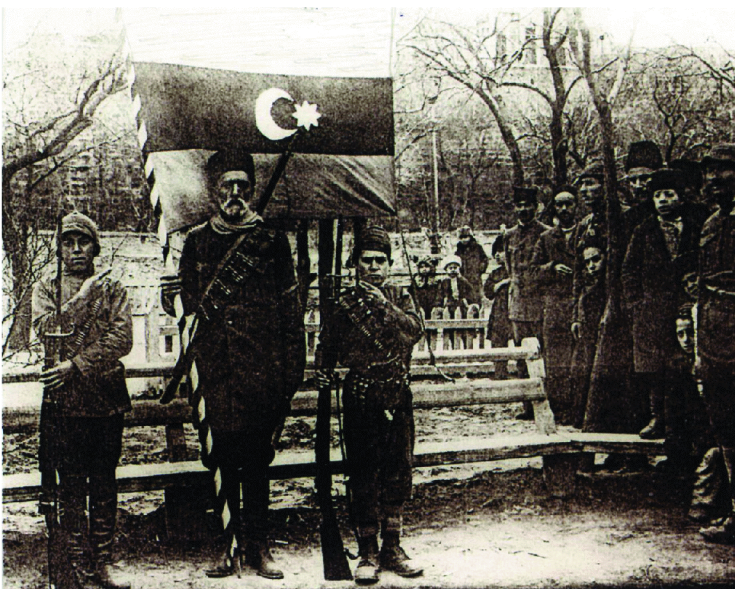
Bizim yoxluğumuzda məktəbdə bu hadisələr baş vermişdi:

- Bakı Hərbi Limanında məmur İkan özünü "günün qəhrəmanı" kimi göstərmək istəyən yerli kommunistlərdən Çingiz İldırım bir neçə erməni tələbəsi ilə məktəbə girmiş və nitq söyləyərkən məktəbi təslim almaq kimi cəsarət göstərmək istəmişsə də, general Çxeidze onu məktəbdən çölbə atmışdir. Hərbiyyə məktəbi tələbəsinin yuhladığı Çingiz İldırımı soysuz ünsürlərdən zabıt Ağaməhəmməd İsmayilov dəstəkləmişdi. Üstəlik cinayət törədərkən həbs edilən rus ər-arvad məktəb qərargahlarını məktəb həbsxanasından qaçıran da yenə bu xain İsmayilov idi.

- Məktəb heyətindəki "Rüstəm" və "Söhrab" adlarını daşıyan iki zirehli avtomobilin mühərriklərini kommunistlər sıradan çıxarıb, işləməz vəziyyətə salıblar.

- Məktəb tələbələrindən Məhəmmədsadiq Əfəndiyev ilə Nureli Hümətovun bolşevik casusları olduqları

1 may 1920-ci ildə istilacı rus ordusu Bakıya daxil oldu. Təsədüfən zabıtlarını yaxından tədqiq edə bildik. Hərbi bilikləri yox deyiləcək qədər azdı. Aralarında Andrey Sivoknin adlı bir rus zabiti bu hekayəni bizə danışdı: "Buraya göndərilməyimizdən öncə biz Astarxan şəhərindəki hərbi məktəbdə 4-5 aylıq bir əsgəri təlim aldığımızı və təcili olaraq XI Qırmızı Ordunun Armavir alayına qəbul edildik. Buraya göndərilərkən yaşlı qırmızı əsgərlər Astrxan stepələrində üç dəfə silahlarını ataraq gəlmək istəmədilər..."

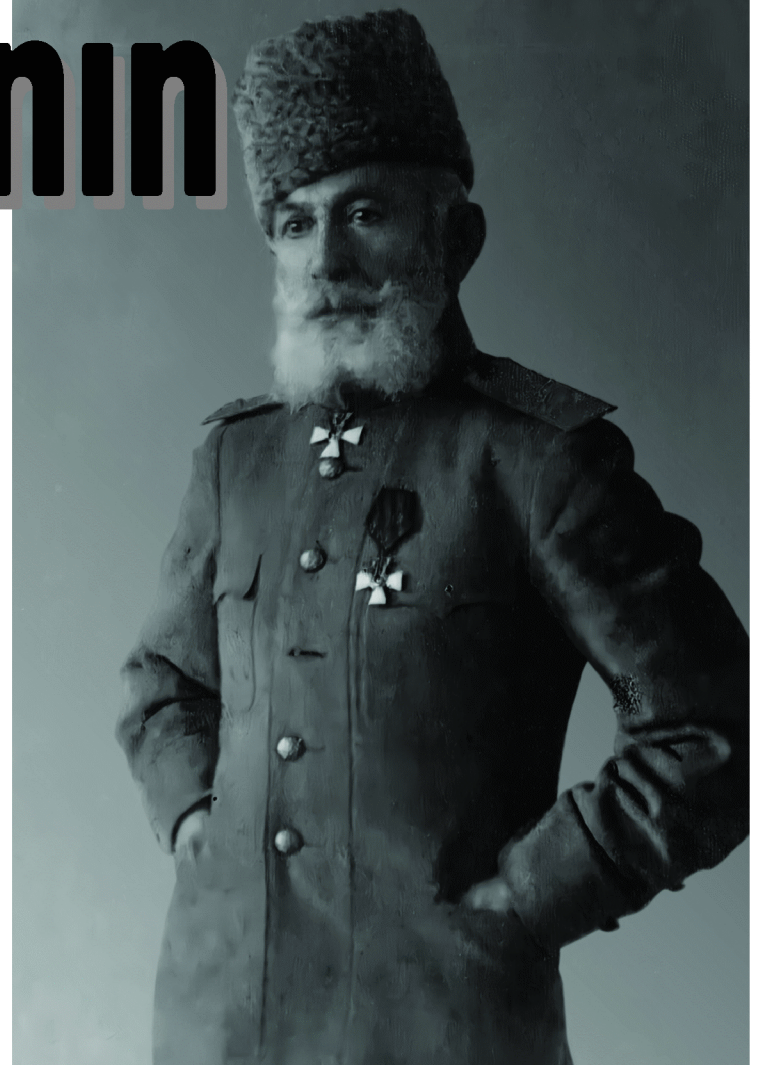

bə göndərdikləri nümayəndələri vəsiyyətlə bildirmişdilər.

General Çxeidze məni ikinci dəfə qərargaha göndərdi. Bu dəfə tək getdim. Heç bir dəyişiklik olmadığı üçün tez məktəbə geri qayıtdım. Məktəbə gələn kimi minbaşı Heydər Vəzir mənimlə bərabər mülazim Mehərrəm Sultanoğlunu "Revkom"a

və bir kənarında durmuşdular. Şıxlının söylədiklərini mənimsədikləri üzgün və pərişan hallarından apaçığı belli idi. Hər ikisi sanki cənəzə mərasimində imişçasına başlarını qaldırma-yıb ancaq yerə baxırdılar.

Qarşılarından keçərkən onlara hərbi salam verdik. Heydər bəyin işarəti ilə zabıtların arasında dayan-

diq. O anda Əli ağa Şıxlı sözlərini bu cümlə ilə bitirdi: "Gələn düşmən deyil, qardaş Qırmızı ordudur ki, gəldikdən sonra burada qalmayıb Anadolunu yunan və ingilislərdən qurtarmağa gedəcəklər"... Ertəsi gün, 29 aprel erkəndən minbaşı Heydər bəy məktəbin bütün tələbə və zabıtlarının siyahısının tənzim işini mənə həvalə etdi. Sonra birlikdə "Revkom"a (İncilab komitəsinə) getdik. Qapıdakı növbətçi bizi içəri buraxmamaq istəyərkən Heydər bəyin bağırmasından sonra donub qaldı. Yuxarı çıxınca salonun qapısı yenə yarıaçıq, generalın əyləşdiyi stul isə boş idi.

dən öncə biz Astarxan şəhərindəki hərbi məktəbdə 4-5 aylıq bir əsgəri təlim aldığımızı və təcili olaraq XI Qırmızı Ordunun Armavir alayına qəbul edildik. Buraya göndərilərkən yaşlı qırmızı əsgərlər Astrxan stepələrində üç dəfə silahlarını ataraq gəlmək istəmədilər. Səbəbini belə izah etdilər: 1917-ci il fevral inqilabından sonra biz Qafqaz cəbhəsinə tərək edərək vətənimiz Rusiyaya dönməkdə idik. Ermənistan və Gürcüstandan keçərkən komandanlarımız birliklərin silahını onlara verdilər və yola davam etdik. Yelizavetpola (Gəncəyə) yaxınlaşdıqca azərbaycanlılar önmümüzü kəsib silah tələb etdilər. Rədd etdik. Buna görə də savaşa məcburiyyətində olduq. Bizim məğlub edildikdən sonra silahlarımızı aldılar və torpaqlarından çıxartdılar".

Sivoknin Andrey hekayəsinə belə davam edir: "Şamaxor və Gəncə tatarları bizim alov püskürən mitralyozumuza qarşı ov tufəngləri və xəncərlə qarşılıq verdikləri halda bizimkiler silahlarını atıb qaçırdılar. Fəqət Qırmızı zabıtların bu dəfə uzun-uzun təbliğatları nəticəsində nəhayət XI rus ordusu fərariyyəni qarşısını ala bildi. Qırmızı zabıtların ifadəsinə rus ordusu Azərbaycana girərkən və ya Bakını zəbt edərkən heç bir müqavimətlə qarşılaşmaması üçün öncədən lazımı gələn tərtibat Lenin yoldaş tərəfindən alınmışdı. "Qorxmayın, müharibə olmayacaqdır. Sizi qarşıya deyilənlər qarşılayacaqlar" deyirlərmiş.

Mayın 5-də doktor Nəriman Nərimanov Bakıya gəldi. Onun gəlişindən sonra ruslar six-six qeyd bəhanəsi ilə Bakı qamizonu fərdlərini Mayilov teatrı və ya Mikado sinemasına dəvət edərək, sonradan ya Polşa cəbhəsinə və ya Kazan şəhərinə sürgün edirdilər. Bir qismini də Nərgin adasına sürgün apardıqlarını öyrəndik. Bakıdakı bütün azərbaycanlı zabıtlar yenidən imtahan edildilər. Bu arada gizli Müsavat təşkilatının başçıları Məhəmmədsadiq Quluzadə və Mirzəbala Məhəmmədzadə ilə six əlaqə qurmuşduq. Mirzəbalanın tövsiyəsi ilə Gəncədəki hərbi birliyə nəqlimi həyata keçirdim.

Bakıda bütün məsuliyyətli vəzifələr qeyri-türklərə verildi. Yüksək rütbəli zabıtlarımız və generalanımıza küçə süpürtdürülür və sonra müxtəlif bəhanələr ilə güllələyirdilər.

İstiladan tam bir ay sonra ilk milli qiyam Gəncədə başladı. Bütün sonrakı qiyamların bel sütununu yenə Azərbaycan milli ordusunun zabıt kadrları təşkil edirdi.